

ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒ-
ԹԻՒՆԻՑ *)

Les vingt et un jours d'un Neurasthenique par
Octave Mirbeau. (Ջազարի մը քսան ե մէկ օրերը)

Հագարներէն մէկը այսպէս սկսեց իր պատմութիւնը.

«Բիշիի **) ծառուղին, կէս գիշերէն մէկ ժամ անցած,
Կ'անձրեւէ։ Սալայատակի իւղոտ ցեխը քայլը կը դժուարացնէ
ու կը սահեցնէ։ Ծառուղին գրեթէ ամայի է. Հագուադէպ ան-
ցորդներ՝ դէմքը վերարկունքերու վեր դարձած օձիքին մէջ թա-
ղած՝ կ'անցնին. հագուադէպ կառքեր՝ կը թաւալին պարապ, և
կամ կը տանին չես գիտեր ինչ, դէպի չես գիտեր ճւր. հագուա-
դէպ կիներ՝ մայթերը կը չափչփին որ՝ լուսնին տակ, դժգոյն
լոյսերու պէս կը փափլան։

—Պարոն... պարոն... տունս եկէք։

Կոշեր՝ որոնց կը խառնուին յայրատ լուսանքներ և սպառ-
նանքներ Յետոյ լուսններ... և անյայտացումներ... և վերա-
դարձներ Ան՝ կուգայ, կը դարձդարձի, աննշմարելի կը դառ-
նայ, կ'անհետանայ, նորէն կը դառնայ ու առջեւդ կը փրի, ինչ-
պէս ազոռա դաշտի մը վրայ, ուր դիակ կայ։

Տեղ, տեղ, գինեվաճառներու խանութներ միայն բաց են,
որոնց առջեւ վառած լոյսերը՝ քնացած տուններու խաւարչտին
զանգուածը կը պատռտին դեղնորակ լուսաւորումներով։ Ու
ալլօլի և մուշկի բուրումներ—ոճիր և պոռնկութիւն—եղբայրա-
կան յորձանքներով կը շրջին օդին մէջ։

—Պարոն... պարոն... տունս եկէք։

Հինգ վայրկեանէ ի վեր, կին մը ինձի կը հետեւի, զոր

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 9.

**) Բիշի ծառուղին՝ Մօնմարթի ժողովրդական ու աղքատ թաղին
մէջ կը գտնուի. այդ ծառուղին վրայ է, ուր կը թափառին Պարիզի ամե-
նէն խեղճ, փողոցային կիները։

ես չեմ տեսներ, և որուն՝ յամառ քայլափոխն ու ձայնը միայն կը լսեմ յետեւէս, որ այս միօրինակ և պաղատական յանկերգը կը շնչայ.

—Պարոն... պարոն... տունս եկէք:

Հապտերի մը առաջ կանգ կ'առնեմ: Կինը նոյնպէս կանգ կ'առնէ, բայց լոյսի ճառագայթումէն դուրս: Կրնամ, սակայն, զինքը գննել: Բնակչեղեցիկ չէ անիկա, ան, ոչ, ոչ ալ փորձող, և իր ազդած մորմոքին ամբողջ անջրպետով՝ մեղքին դադափարը կը վանէ: Որովհետև մեղքը՝ ցնծութիւն, մետաքս, բուրմունք և սնգուրուած բերաններ, և ցնորած աչքեր, և ներկուած մազեր, և խորանի մը պէս զարդարուած՝ բաժակի մը պէս լուացուած՝ կուռքի մը պէս նկարուած միս է: Հարուստ թախծութիւն, ճոխ նողկանք, չքեղ սուտ, ոսկիէ և մարգարիտ աղտեղութիւն է նաեւ Թշուառը այդ բաներէն ոչ մէկը ունի ինծի ընծայելու համար: Աւելի թշուառութենէ քան տարիքէ ծերացած. անօթութենէ կամ մութ խղիկներու մէջ եռ եկող ծանր հարեցողութիւններէ խամրած՝ իր եղբրական արհեստին ահռելի աշխատանքէն տձեցած՝ դանակի հարուածի սպառնալիքին տակ հարկադրուած՝ քաշելու, միշտ քաշելու, գիշերուան մէջ, դէպի թափառող ու փնտռող ցանկութիւնը. զինքը կողոպտող մակերէն՝ (souteneur) ազատ արձակելու համար փրկանք պահանջող ոստիկանին ուղարկուած, կահաւոր խցիկին և բանտին մէջ տարուբեր, — օ, ցաւագին բան մըն է զինքը տեսնել: Սեւ քրդէ թեթեւ քառաքօ (caraco) մը իր կուրծքը կը ծածկէ. ցեխոտ վտաւակ (jupon) մը իր սրունքները կը ծեծէ, գլուխը ծածկած է անսահման զխարկով մը, որուն փեղուրները անձրեւէն կախ ընկած են. ու փորին վրայ խաչաձեւ պահած է իր ձեռքերը, ցուրտէն կարմրած երկու հէգ ձեռքեր — օհ, ոչ լատի — երկու հէգ, անճարակ, կոշկոռած ձեռքեր զոր մինչեւ մատները կը հագուեցնեն երկու հինաւուրց կիսաձեռնոցներ: Ուրիշ ժամու մը, ուրիշ տեղ մը ու առանց կոշուծի այդ շեշտին, ես զինք անգործ սպասուհի մը պիտի կարծէի և ոչ թէ մայրութեւ թափառիկ մը: Անշուշտ, կը կասկածի իր տրգեղութենէն, գիտէ թէ իր մարմինը շատ քիչ հեշտանք կրնայ նուիրել, որովհետև անիկա հետզհետէ կ'աւարուի իմ նայուածքիս տակ, իր ու իմ դէմքիս մէջտեղ մթութիւն ու մթութիւն կը դիզէ և աւելի սղորմութիւն խնդրելու, քան հաճոյք ընծայելու երեւոյթով՝ ու վախկոտ, դողդոջ, գրեթէ ամօթահար ձայնով մըն է, որ կը կրկնէ.

—Պարոն... պարոն... տունս եկէք... Պարոն... ինչ որ ուզէք պիտի ընեմ... Պարոն... պարոն...

Որովհետեւ ես չեմ պատասխաններ, ոչ զգուանքէ և ոչ ալ արհամարհանքէ մղուած՝ այլ որովհետեւ, նոյն պահուն իսկ, կարեկցութեամբ կը դիտեմ, իր վիզը կարմիր գիծով մը քստմընելի կերպով շրջապատող բուստէ (մէրջան) մանեակ մը, շատ կամաց, աւելի ցաւագին պաղատանքի շնչով մը, կ'աւելցնէ...

— Պարոն... եթէ նախամեծար կը համարէք... Պարոն... Տունս պզտիկ աղջիկ մը ունիմ... Տասներեք տարեկան է, պարոն... շատ, շատ սիրուն... ու անիկա կ'նոջ մը պէս մարդիկը գիտէ... պարոն... պարոն... կ'ազաչեմ... տունս եկէք... պարոն... պարոն...

Իրեն կը հարցնեմ.

— Ո՛ւր կը բնակիս:

Ու, շտապագին, մատնացոյց բնելով դիմացը գտնուող փողոց մը որ ծառուղիին վրայ կը բացուի խաւարչտին ծնօտի, անդնդային կոկորդի մը պէս, կը պատասխանէ.

— Շատ մօտիկ... նայեցէք հոն... երկու քայլ անդին... խաչ որ շատ գոհ պիտ մնաք:

Վազելով կ'անցնի փողոցը՝ ժամանակ չը ձգելու համար որ միտքս փոխուի, կարծեցեալ ցանկութիւնս պաղի... Իրեն կը հեռուեմ... Ա՛հ, խեղճ ու կրակը... Ամէն մէկ քայլին՝ գրլուխը յետ կը դարձնէ, ապահով ըլլալու համար որ չեմ մեկնած, ու անագին ու կըր ջրակոյտերու վրայէ, հրէշաւոր գորտի մը պէս կ'ոստոստէ: Գինեառունէն ելլող մարդիկ զինքը կը նախատեն... Փողոցին մէջ կը խորասուզուի՛նք... Ան առջեւէս, ես յետեւէն, կը քալենք դէպի հեռզնեալ սեւ բան մը:

— Հոն է... կը բացագանչէ կինը...

— Կը տեսնես, քեզի սուտ չըսի...

Կիսաբաց դուռ մը կը հրէշ ներքայքի մը խորը, քարիզէ լամբար մը՝ որուն պատրոյզը կը միտայ ու կը դողդղայ, պատերուն վրայ ոճիւրի նշոյլներ, մահուան ստուերներ պարել կուտայ, ներս կը մտնենք... Ոտքերս կակուղ բաներու կը գրպչին, թեւերս կ'աչուն բաներու կը քսուին...

— Սպասէ քիչ մը սիրականս... Սանդուղը շատ վտանգաւոր է...

Վստահութիւնը նորէն վրան եկած է:

Հասկանում է որ այլ եւս պէտք չէ ստորնանայ, թէ այլ եւս ինքը՝ այնքան ալ տգեղ չէ՝ գուցէ, քանի որ ես հոն եմ, քանի որ զիս իր ձեռքերուն մէջ ունի, քանի որ գրաւած է, տուն բերած է մարդ մը, մարդ մը՝ զոր հարկաւոր է պահել զգուանքի բառերով առատաձեռութեան զրդել սիրոյ խոստումներով... Սիրոյ... Ես այն վարանկոտ «Պարոն»-ը չեմ այլեւս

որուն քիչ առաջ կը պաղատէր. եւ «սիրական»ն եմ, սպասուած չահը, ահ՝ որ իրեն հետ կը բերէ, թերեւս, վաղուան ուտելիքը, կամ վճարելիքը՝ այն զգուշիւ, չուայտ հարբեցողութեան՝ որով կը մոռցուի անօթութիւնը, ու ամէն բան, ամէն բան, ամէն բան...

Լամբարին գալարուող բոցէն, աշտանակ մը կը վառէ, ու, ցոյց տալով ինծի ճանապարհը՝ առջևէս սանդուղէն վեր կելլէ։ Վերելքը տաժանելի է։ Խեղճը՝ դժուարութեամբ, ճիգով կը բարձրանայ. չունչը կը սպառի, կը սուլէ, կը խորդայ. աղատ ձեռքովը իր փորը կը վերցնէ որ, չափազանց ծանր բեռի մը պէս զինքը կը նեղէ, կը ճնշէ եւ որը չը գիտէ ինչ ընէ։

—Անհամբեր՝ մի՛ ըլլար, սիրական...

Երկրորդ յարկն է...

Ու բազրիկը (rampe) կպչուն է, պատերը կը ջրոտեն ու կը կաթկթեն, տախտակէ աստիճանները կը ճարճատեն ոտքերու տակ. պէտք է ստամոքսը ամուր բռնել այն սրտախառնուկներուն դէմ զոր կը պատճառեն մարդոյ բերած ցեխին անտանելի հոտերը. աղտերը՝ որոնց խոնաւութիւնը ժահրի հոտը աւելի կը սաստկացնէ, եւ լաւ չը փակուած կղզիները։ Սանդուղին վրայ, դռներուն առջեւ խնդացող, պոռացող, աղերսող ձայներ կը լսուին, ձայներ՝ որ կը սակարկեն, ե՛ս պառնան, կը պահանջեն, յայրատ ձայներ, հարբած ձայներ, խեղդուկ ձայներ... Օ՛, այս ձայները։ Գիշերուան, սարսափի, թշուառութեան եւ... հաճոյքի այս վայրում, այս ձայներու տիրութիւնը!

Վերջապէս հասած ենք։ Բանալին ճոնչեց փականքին մէջ, դուռը ճոնչեց իր ծխնինքրուն վրայ, ու արդէն կը գտնուենք պզտիկ սենեակի մը մէջ, ուր կանաչ ունիս է՝ (reps) պատռած՝ կաղ, թիկնաթոռ մը կայ եւ խղճուկ անկողին մը միայն որուն վրայ քնայող պառաւ մը աղմուկէն կարթննայ ու կը ցցուի, ուրուականի մը պէս, ու իր՝ կլոր, դեղին, տաքօրինակ կերպով սեւեռող, եւ գիշերը, անտառներու մէջ հսկող թռչուններու աչքին համանման աչքերով զիս վերէն վար կը չափչիւնէ... Պատուհանին դիմաց. մէկ պատէն միւսը երկնցած չուանի մը վրայ ճերմակեղէններ փռուած են չորնալու համար.

—Ես քեզի չը՞մի, որ ասոնք վերցնես, յանդիմանական կերպով կուղղուի կինը պառաւին՝ որ տեսակ մը մոլտոցով կը վերցնէ ճերմակեղէնները եւ կը դիզէ թիկնաթոռին վրայ։

Դռնէ մը կը մտնենք ուրիշ սենեակ մը... Ու մենակ ենք։ Կը հարցնեմ.

—Ո՞վ է այս պառաւը.

—Փոքրիկ աղջիկը ինծի հայթայթողն է, սիրական...

—Մայրը.

—Ո՛հ, Բնչ կըսէք: Ձը գիտեմ ուրկէ է գտեր:

Երէկուրն է ի վեր է միայն որ պզտիկը մօտս է... Խեղճ պառաւը բաղղ չունի!... Ա՛հ, չիտակը ան ալ շատ դժբաղղ է... Չաւակը Նոր Կալէդոնիա է աքսորուած... Ժամանակով իմ սիրահարս էր... Պլանչ փողոցի ժամագործին խանութը գողութեան մօտաւ, գիտեմ հն, էն ժամագործը... Իր աղջիկները անառակատուներու մէջ են... ու բան չեն տար իրեն... Վերջապէս պէտք է որ ինք ալ ապրի, հէ, այնպէս չէ...

Յետոյ.

—Փոքրիկը այստեղ բերած է... որովհետեւ իր տունը... Ա՛հ, տեսնելու բան է... Այնքան աղքատ է, այնքան աղքատ որ չեմ կրնար պատմել...

Սենեակը հագիւ թէ կահաւորուած է ու անասելի անձկութիւն մը ցոյց կուտայ... Պատուհաններն առանց վտրագորի են, վառարանը առանց կրակի: Խոնաւութիւնը պատերուն թուղթը կը կեղեւէ որ՝ տեղ-տեղ վար կը թափին, մնում մորթի պատառներու պէս... Սենեակը ցուրտ է... Կինը ներողութիւն կը խնդրէ...

—Ո՛հ փայտ եւ ո՛չ ալ ածուխ ունիմ... Ա՛հ, ձմեռը այնքան շուտ վրայ հասաւ!... Ասկէջ զատ, ամիս մըն է որ ոտակահանները եկան... Ձիւ ծակը նետեցին... Երեք օր կայ որ զիս ազատ արձակած են, հաւատալու բան է...

Ու կ'աւելցնէ.

—Ա՛հ, եթէ իրենց տալու քսան ֆր. ունեցած ըլլայի... զիս հանգիստ ձգած պիտի ըլլային... Ա՛խ, հէրն անիծածներս!... Չէ, չիտակը, կլլուելու բան չէ... Կան՝ որ «երանութիւն մը» կը խնդրեն... ուրիշներու դրամ կուզեն... Ինծմէ, միշտ դրամ կը պահանջեն ինծմէ: Արդելուած ըլլալու էր ասիկա...

Սենեակին խորը, մեծ անկողին մը կը փռուի՝ երկար բարձի (traversin) մը վրայ բարձրակարկառ երկու բարձիկներով... Քոյր ուրիշ անկողին մը, աւելի փոքր, ուր ծածկոյթներու մէջէն դուրս ցայտող խարտեաչ մագերու խորւ մը կը նշմարեմ, ու, այս խարտեչութեան մէջ, նուրբ, դժգոյն գէմը մը՝ որ կը քնանայ:

—Փոքրիկն է, սիրականս... Թեթեցիկ քիչ մը, որ հանգիստ ընես... Հիմա զինքը կ'արթնցնես... Ա՛հ, հիմա պիտի տեսնես որքան անառակ ու վարպետ է... Դժգոհ չը պիտի մընաս, իմ հոգիւն...

—Չէ... չէ... հանգիստ ձգէ:

—Ա՛հ, մի վախճար... ամէն մարդու հետ առաջատ չի մտներ... առատածեռն պարոններու հետ միայն կը պառկի...

—Չէ... Թո՛ղ տուր քնանայ...

—Ինչպէս որ կուզես, սիր աւան...

Ինծի առաջարկած ոճերին դիտակցութիւնը չունի, ու իմ մերժումս՝ մանաւանդ թէ ղինքը կը զարմացնէ... Ես դիտեցի ղինքը, երբ կուղէր երեխան արթնցնելու, Ձեռքը չի դողաց, իր սրտին մէջ չը դգայ այն ցնցու մը՝ որ արիւնը կը վանէ ու դէմքը կը դժգունեցնէ, Իրեն կը հարցնեմ.

—Եթէ ոստիկանութիւնը զայն տնէդ գանջ... դիտես Ե. ղերնադատ Ատեանը, կենտրոնական բանտն է տեղդ:

Կինը տարտամ շարժում մը կը գծէ ու կը պատասխանէ.

—Շատ լաւ... բայց ճարս ինչ է:

Բայց ան նորէն վստահութիւնը կորսնցուց իմ խտադէմ ու տրտում կերպարանքիս առջեւ: Այլ ես չի համարձակիր բռնաւ ինքզինքը հայելիին մէջ դիտելու. չի համարձակիր, նոյնպէս, ինքզինքն ինծի ցուցնելու բնաւ, աշտանակի աղօտ լոյսին մէջ անգամ... Ու ջուրը իր գլխարկէն կը կաթկթի, ինչպէս թրջուած տանիքէ մը... Աշտանակը վառարանին վրայ դրաւ, մեծ անկողինին մօտ եկաւ, ու կիսաստուերին մէջ կը պատրաստուէր հանուելու.

—Ո՛չ, կ'ըսեմ իրեն... Իզո՛ւր է... քեզ ալ չեմ ուզեր:

Ու ձեռքին մէջ կը սահեցնեմ երկու ոսկի՝ զորս կը դարձնէ ու կը դարձնուի ամբողջ մէջ, մատովը կը կշռէ, ու յետոյ, առանց բառ մը ըսելու, շուարած ակնարկով մը՝ կը դիտէ զանոնք:

Ես ալ իրեն ոչինչ ունիմ ըսելիք: Ու ինչ պիտի ըսէի Իրեն քարոզել զՂՁՁ. առաքինութեան հրաշքները: Բառեր, բառեր, բառեր... Ինքը չէ յանցաւորը, Ինքը ձիւտ այնպէս է, ինչպէս պահանջեց, որ ըլլայ ընկերութիւնը՝ նրան անյադ ակտորժակին պէտք է, ամէն օր մատուցանել՝ մարդկային հոգիի լայն կերակրաբաժինը... Իրեն խօսել ատելութեան, ըմբոստատումի մասին... Ինչ օգուտ... Դարձեալ բառեր... Թշուառութիւնը չափազանց վատասիրտ է. անիկա քաջութիւնը, չունի երջանիկներու ետաւէր ուրախութեան վրայ ճօճելու դանակ մը, ոչ ալ ծփացնելու ջան մը... Աւելի լաւ է ուրեմն որ ես լռեմ!... Եւ արդէն ես այստեղ չեկայ բարոյախօսի մը պէս ճառ կարդալու: Ժամանակը չէ ունայն, բուռն խօսքերու, որոնք բանի մը չեն ծառայեր ու ալ աւելի հոյց կուտան միայն՝ ֆռազներու պարագովութեան մէջ՝ գործողութեանց պարապը... Ես եկայ տես-

նեղու համար, ու տեսայ... Ինծի միայն մեկնել կը մնայ...
Մնաք բարով!...

Երեխան կը քնանայ միշտ իր անկողնին մէջ, խարտեաչ պսակով մը... Արբուներ չը հասած լլկումները՝ իր բերանը թարչամեցուցած են արդէն, շունչը հոտեցուցած՝ ու իր փակուած աչքերուն անկիւնը ճաթոտութեան դրած, Բովի սենեակին մէջ պսակին ղեգերին կը լսեմ, որ ճարճատող տախտակամածին վրայ իր հնամաշ մուծակները քաշ կուտայ, կիներ իր երկու ոսկեղրամը՝ երկար բարձին տակ պահեց, ու կամացուկ ըսաւ ինծի.

— Պառաւը հիմա պիտի կատղի պզտիկին հետ պսակած չըլլաւդ համար... Բան մըն ալ անոր տուր, որպէս զի ինծի տուածդ ձեռքէս չ'առնէ... Չար պսոռաւ մընէ, ու տէգ, որչափ տէգ (rosse)... Ա՛հ խնչոր... Եւ յետոյ սպասէ որ քեզի լոյս բռնեմ, պարոն... Սանդուղը շատ վտանգաւոր է...:

Ու ահաւասիկ ինչ որ կը պատմէ ուրիշ մը.

«Անցեալ օր, տունս, ատաղձագործ մը կար, որ գրադարանս նորոգելու եկած էր, Շատ խելացի՝ և խօսակցութիւն սիրող մարդ մըն է:

Այնատաժ ժամանակ.

— Երեխաներ ունիս, հարցուցի.

— Ո՛չ... պատասխանեց, խստութեամբ... Ու քիչ մը դադարէ յետոյ... աւելի մեղմ ձայնով մը.

— Ոչ մէկ զաւակ ունիմ հիմա... Երեք հատ ունէի... Ամենքն ալ մեռան...

Ու գլուխը ցնցելով, աւելցուց.

— Ա՛հ, ճշմարիտը, երբ մարդ եղած չեղածը կը տեսնէ... ու այն չարչարանքը որ կը քաշէ կեանքի մէջ... Թերևս աւելի լաւ եղաւ որ մեռան... Հէգ, թշուառ պզտիկները... Գէթ, չէն տառապիր:

Քիչ մը անգթութեամբ պնդեցի.

— Շատո՞ւց է որ վերջինը մեռաւ.

— Տասը տարի է, պատասխանեց.

— Անկէ վեր...

— Անկէ ի վեր, կըմբռնէք, հարկաւ, որ ոչ ես, և ոչ ալ կինս՝ ուրիշ զաւակ ունենալ չը փափա գիցեմ... Ա՛հ, ոչ, զոր օրինակ:

Իրեն բացատրեցի Պիօ *) օրէնքին հիմանալի յօդուածքը,

*) Պիօն ծերակուտական մըն է որ ֆրանսալի բնակչանուագութեան դէմ կռուելու համար բուրժուալի մը հանճարեղ հնարագիտութեամբ — և

որուն համեմատ զաւակ չունենալուն, կամ, այլ ևս ոչ մէկ կենդանի զաւակ չունենալուն համար վատ հայրենասէր մը ըլլալով... տուրքի մը պէտք է ենթարկուէր, եթէ այդ օրէնքը քուէարկուէր սակայն...

Կեանքը իմաստասէրի աչքով դիտել վարժուած ըլլալուն, շատ զարմացած չերեցաւ.

— Ամէն բան կը սպասեմ օրէնքներէն, ըսաւ ինծի առանց դաճնութեան... Օրէնք մը, parbleu!... Գիտեմ թէ ի՞նչ է, օրէնք մը... Գիտեմ որ անիկա երբէք մեղիպէսներուն համար չէ... Օրէնքները՝ միշտ, ազքատներուն դէմ, հարուստներուն ի նպաստ շինուած են... Բայց, այսուհանդերձ... այն՝ որուն վրայ կը խօսիք... քիչ մը չափազանց պղպեղոտ է... Որովհետեւ, եթէ ես ալ տղայ չունիմ... յանցանքը իրենցն է...

— Յանցանքը իրենցը... Որո՞ւ...

— Բայց իշխանութեանց... Պետութեանն է... ես գիտեմ... այն բոլոր մարդուկներուն՝ որ օրէնքներ դարձնելու պաշտօն ունին, նոյնպէս անոնց՝ որ կոչուած են զանոնք դործադրելու... Սա շատ պարզ է... ու մանաւանդ նոր չէ... Պետութիւնը— պէտք է արդար ըլլալ— կը պաշտպանէ հաւնոցի թռչունները, ցուլերը, ձիերը, շները, խոզերը հիանալի նախանձախնդրութեամբ մը, և գիտական յառաջդիմութեանց շատ վարպետ հասկացողութեամբ մը։ Այս զանազան և շահագրգիռ կենդանիներուն համար, առողջապահական անթերի բուժանումի մը եղանակները գտած են։ Ֆրանսական ամբողջ հողին վրայ, ընտանի կենդանիներու այլ և այլ ցեղերուն ազնուացման համար— ալ թիւ չունեցող— ընկերութիւններ կան։ Անոնք գեղեցիկ ակոտներ... գեղեցիկ դոմեր... գեղեցիկ հաւաքներ... գեղեցիկ շնաքներ ունին... լաւ օդաւէտուած... լաւ ջեռուցուած... և օժտուած ոչ միայն հարկաւոր առարկաներով... այլ մեծ շքեղութեամբ... Այդ բաղդաւոր կենդանիները կը պահուին յարատեւ ու բացարձակ առողջութեան մը մէջ... հանապազօրեայ լուացումներով, ասիտ ֆէնիքի, պօռիքի արմատական հակաանխուսներով՝ ամէն վնասակար սերմէ, ամէն ակտաւոր վարակումէ ազատ... Ես, քեզի խօսողս, իմ ձեռովս կառուցի այնպիսի հաւնոցներ՝ որ ճշմարիտ պալատներ են... Շատ բարի... Կենդանիներուն տրուած այդ մանրակրկիտ խնամքներուն նախանձոտ չեմ... Թող, անոնց հեղինակները՝ մրցումներու մէջ պսակին նոյն-իսկ... վարձատ-

արդէն ո՞ր բուրժուան հանճարեղ չէ՝— առաջարկեց, վերջերս, ամուրիներու վրայ տուրք դնել.

րեն... Թող անոնց զրամական գումարներ տան երկրագործական ակումբներու մէջ, կընդունիմ... Ինծի համար բոլոր կենդանի էակները պաշտպանութեան, հնարաւոր ամէն երջանկութեան իրաւունք ունին... Բայց կը փափագէի որ տղաքները—մարդոյ տղաքները—այս բոլոր... կենդանասիրական... բարիքներէն սիստեմատիք կերպով չը հեռացուէին, ինչպէս այժմ... Արդ, կերելի թէ այդ բանն անկարելի է։ Երեխայ մը, անարժէք առարկայ մըն է երախան... Մարդկային այդ որդը կրնայ սատկիլ, և անհետանալ... Ի՞նչ փոյթ... Վարչականօրէն, նորածիններու նախճիրներ կը կազմակերպեն նոյնիսկ... որպէս թէ մարդկային ցեղի վտանգաւոր վիտումի մը սպառնալիքին տակ գտնուէինք... Ու այս գեղեցիկ ընկերութեան վարիչները, տէրերը—որ, եթէ ոչ նախապատճառը, գէթ՝ այնքան զայրացկոտ հայրենասիրութեամբ մը իրենց մատնանիլ ըրած չարիքին անտարբեր շարունակողներն են—դառնօրէն կը տրտնջան թէ երախաներու ծնունդը հետզհետէ կը նուազի, այն երեխաներուն որոնց աշխարհ գալը կարգելն, կամ զոր ծնած չի ծնած կը սպաննեն, ամենէն ապահով և ամենէն արագ միջոցներով... Որովհետեւ ճշմարիտ որդեսպանը՝ իրենց զաւակը սնուցանելու անկարող աղջիկ—մայրերու նկատմամբ այնքան անզուրկ այս ընկերութիւնն է... Պէտք է տեսնել զինքը ինչպէս կ'երգունցենէ ընտանիքները բեղմնաւորելու կրցածնուն չափ ու ալ աւելի, և կամ կը սպառնայ զրամական շատ խիստ տուգանքներու ենթարկել, երբ, անոնք՝ չուղելով ծնունդ տալ՝ անխնայօրէն թշուառութեան և մահուան դատապարտուած էակներու կը խորհին վերջապէս ամուլ մնալ... Է՛հ ուրեմն, ո՞չ... Բան մըն ալ մտիկ ընել չենք ուզեր...

Այս ամէն խօսքերը ըսած էր հանդարտ շեշտով մը, երբ, կրկին սանդուղի մը ծայրին հեծած, մետաղիկ ու յամբօրէն տախտակ մը կը սղոցէր... Տախտակը սղոցելէ յետոյ, թևերը խաչաձևեց և գլուխը ցնցելով ինծի նայեցաւ.

—Ըսէք, պարոն, գոչեց... Ըսածներս ճիշտ չե՞ն.ս. Ի՞նչ ելեր գլուխնիս կ'արդկեն իրենց անիծուած բնակչանուագութեամբ... Երբ այս բոլոր պատուական խեղկատակները իրենց խղճի քննութիւնը կատարեն, և ազնուօրէն ճանչնան թէ մենք չենք չարիքին պատճառը... այլ ընկերութեան կազմակերպութիւնն իսկ... երջանիկները միայն պաշտպանող օրէնքներու բարբարոսութիւնն ու կապիտալիստ եսասիրութիւնը նոյնիսկ... այն ատեն թերեւս կարողանանք իրարու հետ խօսիլ... Մինչեւ այդ օրը սակայն, մենք պիտի շարունակենք խամբող հովէն նետել մարդկային հունտն ու կեանքի սերմերը... Ինծի ի՞նչ, հարըս-

տուժիւնն ու փաղը երկրի մը, ուր մէկ հատիկ իրաւունք մը ունիմ, թշուառութենէ, տգիտութենէ և ստրկութենէ սատկելու իրաւունքը...

Իրեն հարցուցի այն ժամանակ թէ ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս իր զաւակները մեռած էին.

— Ինչպէս կը մեռնին ամենքը կամ գրեթէ ամենքը մեզ մօտ, ինձի պատասխանեց... Ա՛հ, այս պատմութիւնը կարճ է, և անիկա պատմութիւնն է իմ ամէն ընկերներուս... Մէկէն միւսը՝ թշուառութեան ձեւը կարող է փոխուիլ երբեմն, բայց խորը միեւնոյն է... Քիչ առաջ ըսի ձեզի, որ երեք տղայ ունէի... Երեքն ալ առողջ, զօրեղ և լաւ կազմուածք ունէին, ու ընդունակ՝ պատուական կեանք մը ապրելու, կ'ապահովցնեմ ձեզ... Առաջին երկուքը՝ իրարմէ տաններէք ամիս յետ-առաջ ծնած՝ միեւնոյն կերպով մեկնեցան... Գործաւորական ընտանիքներու մէջ, հազուադէպ է՝ որ մայրը իր կաթովը կարողանայ զիեցնել իր զաւակը... Վատ կամ անբաւական սնունդ... տնային հոգեր... աշխատանք... չարաչար վատաւում (surmenage)... վերջապէս, գիտէք ինչ է... Երեխաները ծծակներու (biberon) զրուեցան... բայց չուտով հարեցան, մաշեցան... Չորս ամսի յետք, այնքան լղարած ու հիւանդ էին, որ մօտատանջ եղանք... Բփռչկը ինձ ըսաւ... «Parbleu! միշտ միեւնոյն բանն է... կաթը ոչինչ չարժեք... կաթը ձեր երեխաները կը թունաւորէ»։ Այն ատեն բժշկին ըսի. «Յոյց տուէք ինձի՝ ո՞ւր լաւ կաթ կայ, երթամ գնեմ»։ Բայց բփռչկը գլուխը թոթուեց և պատասխանեց. «Պարիզի մէջ լաւ կաթ չը կայ... Գիւղ ուղարկեցէք ձեր տղան»։ «Տղեկը յանձնեցի Աղքատախնամին (Assistance publique), որը զայն յանձնեց պէրշրօն սանդուի մը... Ութ օրէն մեռաւ... Մեռաւ, ինչպէս կը մեռնին ամենքը, գիւղի մէջ, խնամքի պակասէն, գեղջկական անգթութենէն... աղտեղութենէն... երրորդըն՝ տունը պահեցի... շատ լաւ մեծցաւ... իրաւ է թէ, այդ պահուն, կրնա և ես առատ օրականներ կը շահէիմք, և փողի պակասութիւն չէինք քաշեր... Գիրուկ, վարդազօյն էր, երբէք չէր պոռար... Անկարելի էր աւելի զօրեղ, աւելի գեղեցիկ երեխայի մը հանդիպել... Չը գիտեմ ինչպէ՞ս աչքի հիւանդութիւն մը խեց որ այդ ժամանակին, թաղին մէջ կը տիրէր... բժիշկն ինձի խորհուրդ տուաւ զինքը հիւանդանոց գնել... Այդ հիւանդութեան մասնաւոր հիւանդանոց մը կար։ Օ՛հ, հիւանդանոցները չէ որ կը պակսին... փոքրիկ բժշկուեցաւ, բայց այն օրը ուր մայրը գնացած էր զինքը տուն բերելու, դէմքը աւերուած գտաւ և ահռելի խիթերու մատնուած... մանկական փորհարութիւն ստացած էր... Եւ արդէն չէին ալ ինչամեր զինքը...

Մայրը այդ բանի մասին զարմանքը յայտնեց... Ներքին բժշկի (interne) կտոր մը՝ որ այնտեղ կը գտնուէր, ըսաւ. «Այստեղ աչքի հիւանդութիւնները միայն կը բժշկեն... եթէ կուզէք որ տղուդ փորհարութիւնն ալ բժշկեն... ուրիշ հիւանդանոց մը տարէք»։
 «Մայրը շատ ազաւեց, պազատեց, սպառնաց, իզո՛ւր... Թեկերուն մէջ առաւ իր խեղճ զաւակը և իրեն ցոյց տրուած հիւանդանոց մը առաջնորդեց... Տղան ճանապարհին մեռաւ... Ահաւասիկ! Եւ տակաւ երես ունին ինծի ըսելու. «Ջուտակներ ունեցէք, nom de Dieu!... դաւաճներ ունեցէք... Ա՛հ, ո՛չ... համը բերանս մնաց...»

Ու ուսերը ցնցելով՝ աւելի օւժեղ ձայնով մը ըսաւ.

— Շատ տարօրինակ են, սա չքեղ պարոնները!... Ժողովուրդը աւելցնելու համար հնարքներ փնտնելու փոխարէն, աւելի լաւ կընէին ժողովուրդին մէջ երջանկութիւնը աւելցնելու միջոցը գտնելով... Այո՛... mais ça... ils s'en fichent!... (բայց այդ ալ, իրենց հոգն անգամ չէ)։

Երբ իր գործն աւարտեց, մատենադարանին դարակներուն վրայ շարուած հատորները աչքէ անցուց.

— Վօրդէր... գօշեց... Դիդո... Ռուսօ... Միլլէ... Տօլստօյ... Անատօլ Ֆրանս... Այո, այս բոլորը շատ գեղեցիկ են... բայց ինչի կը ծառայէ... Գաղափարը կը քնննայ գրքերուն մէջ։ Ընթերցողութիւնն և երջանկութիւնը անոնցմէ դուրս չեն ելլեր երբէք...։

Գործիքները հաւաքեց և գնաց, տրտում... տխուր...։

Երրորդ մը որ նօրմանտիացի հողատէր մըն էր, պատմեց.

«Հայր Ռիփօլի պատ մը ունի։ Այս պատը ծամրուն եղբօրն ի վար կ'երակրի։ Անձրեւներն և ուղեյարդարին բրիչը՝ անոր հիմերը փորած են. քարերուն տակի հողը թափած՝ իրենց տեղը հաստատ չեն, ու ծերպեր կը բացուեն։ Եւ սակայն անիկա սիրուն է իր հին աւերակի տեսքովը։ Քանի մը հերիկներ (iris) անոր կատարը կը պսակեն. վայրի վշենիներ, ձարախոտներ, դառնադամակներ (joubarbe) անոր ճեղքերուն մէջ կ'աճեն. քանի մը դիւրաբէկ խաչխաչներ նոյնպէս կը սոնքան որմնաքարերու միջև։ Հայր Ռիփօլի իր պատին բանաստեղծութիւնն չ'աղլուիք ու զայն երկաթօրէն քննելէ՝ խարխուլ քարերը շարժելէ յետոյ, ինչպէս կը շարժեն խեղճ մարդու մը ծնօտին մէջ ատամները, վերջապէս կ'որոշէ զայն նորոգել»։

Որմնագիրի պէտք չունի, որովհետև կեանքին մէջ ամեն արհեստ ըրած է։ Գիտէ չաղախ ծեծել, ինչպէս տախտակը մը ողորկել (raboter), երկաթի կտոր մը կոել, հեծանի մը ըստանկիւնի ձև տալ։ Եւ յետոյ որմնագիր մը թանգ արժէ և աշխա-

տանքն ալ առաջ չերթար, Հայր Ռիվօլի քիչ մը կիր, քիչ մը աւազ կը դնէ, ճամբուն վրայ, իր պատին տակ, քանի մը որմնաքար կը հաւաքէ զոր գտած է իր ցանկապարտէզին մէջ ու կսկսի ահա, աշխատիլ:

Բայց, առաւօտ մը, առաջին ծերպը գոյեղու համար հազիւ թէ կէս ծեփիչ շաղախ նետած է ու առաջին քարը զետեղած, երբ, յանկարծ, յետեւէն, խիստ իրեն կը պոսան.

— Է՛հ, հայր Ռիվօլի, ի՜նչ կը շինէք այդտեղ.

Agent voyer-ն է՝ (ճամբաներու մաքրութեան վրայ հսկող պաշտօնեայ) առաւօտեան պոռոյտի ելած: Կոնակին վրայ կը կրէ երկրաչափական գործիքներով լեցուն պարկ մը, և թևին տակ, ճերմակ ու կարմիր ներկուած երկու հարթաչափ...

— Ա՛հ, ա՛հ, կ'աղաղակէ նորէն, վարչական կանոնադրութեան իբրև անուի արձան, ճամբուն եզերքը գամուած կանգ առնել է յետոյ... Ա՛հ, ա՛հ, այս տարիքին մէջ... տակաւին օրինազանց կը գտնուիք... Ըսէք տեսներ, ի՜նչ կը շինէք այդտեղ. Հայր Ռիվօլի յետ դարձաւ և բաւ.

— Է՛հ, ի՜նչ... պատս կը նորոգեմ... չէք տեսներ ամին կողմէն կծիկը կը դնէ, կը փլչի...

— Կը տեսնեմ... կը պատասխանէ պաշտօնեան... բայց արտօնագիր ունիք.

Հայր Ռիվօլի կը շուարի և ոտքի կկիլէ, երկու ձեռքերովը թմրած մէջքը բռնելով.

— Արտօնագիր, կրսէք... իմ պատս իմս է թէ չէ... ի՜նչ պէտք ունիմ արտօնագրի՝ պատիս հետ ուղածիս պէս վարուելու համար... քէֆս ուզէ քար ու քանդ կընեմ, քէֆս ուզէ կը շինեմ...

— Վարպետորդիութիւն չուզեր հէ, պառւած մեծխօսիկ... Գիտէք թէ բանն ի՜նչի մէջ է...

— Վերջապէս... կը յամառի հայր Ռիվօլի... այս պատը իմս է թէ, ո՛չ:

— Այս պատը ձերն է... բայց ճամբուն վրայ կը գտնուի... եւ զուր իրաւունք չունիք նորոգելու պատ մը որ ձերն է և ճամբուն վրայ կը գտնուի...

— Բայց չէք տեսներ որ ալ ոտքի վրայ կենալու կարողութիւն չունի և եթէ չը նորոգեմ, մեռած մարդու մը պէս գետին պիտի ընկնի...

— Կարելի է... Ատ ինծի չի վերաբերիր... Ես ձեզ դէմ տեղեկագիր (procès verbal) պիտի տամ. նախ, ձեր պատը առանց արտօնութեան վերանորոգած ըլլալնուդ համար, երկրորդ, նոյնպէս առանց արտօնութեան, հասարակաց ուղիին

վրայ շինուածանիւթեր դարսելնուդ համար Յիսուն եկինոց տուգամք մը ռնիք ցնծալու, հէ, հէ հայր Ռիվօլիս... Անգամ մըն ալ տգէտ ձեանալը պիտի սորվիք...

Հայր Ռիվօլի, իր ատամնազուրկ և փուռի մը պէս սև բերանը, մեծ-մեծ կը բանայ... Բայց իր շուարումը այն աստիճանի է՝ որ բառ մը անգամ չի կրնար արտասանել: Աչքերը՝ մանրագիտական հոլերու (toupie) պէս՝ ակնակապիճներու մէջ կը դառնան: Վայրկեան մը յետոյ, խոր վնասութեան չարժումով մը գդակը ձեռքերու մէջ սեղմելով կը հեծծէ:

— Յիսուն էկիւ... ըլլալու բան է... Յիսուն-Աստուած:

Պաշտօնեան կը շարունակէ.

— Տակաւին չի պրծանք... Պատերնիդ պիտի նորոգէք...

— Ո՛հ, ո՛չ... չեմ նորոգեր... պատս յիսուն էկիւ շարժեր... պատահածը թո՛ղ պատահի...

— Պատերնիդ պիտի նորոգէք, կը շարունակէ պաշտօնեան հրամայական շեշտով մը... որովհետեւ փլչելու մօտ է և փլչելով ճամբուն կրնայ մնաս հասցնել... Ու լաւ միտք պահեցէք այս բանը. եթէ ձեր պատը փուլ գայ, ձեր գէմ նոր տեղեկագիր մըն ալ պիտի չինեմ, ու այս անգամ, հարկը էկիւի տուգանք մը պիտի հարկադրուիք վճարել:

Հայր Ռիվօլի խելքը գլխէն կը թռչնէ.

— Հարիւր էկիւի... Ա՛հ քամաղդ, ի՜նչ ժամանակի մէջ կապրենք կոր...

— Բայց ամենէն առաջ, ինծի լաւ ականջ տուէք... տասներկու սունոց պաշտօնական թուղթի մը վրայ, ոստիկանու թեան վերատեսչէն արտօնութիւն պիտի խնդրէք...

— Գրել ըսուած բանն ի՜նչ է չը գիտեմ...

— Ատ իմ գործս չէ... շատ չերկարենք, լինցաւ... Բայց աչքս վրանիդ է հա...

Հայր Ռիվօլի տուն կը մտնէ: Չըզիտէ թէ ի՜նչ որոշում տայ. գիտէ սական որ վարչութիւնը խեղճերու հետ կատակ չի ընելու: Եթէ պատը նորոգէ յիսուն էկիւ տուգանք. եթէ չը նորոգէ հարիւր էկիւ... Ձինքը կը ստիպեն որպէս զի պատը նորոգէ միևնոյն ժամանակ նորոգելը կ'արգելեն: Ամէն պարագայի մէջ յանցաւոր է և պէտք է վճարէ... Գաղափարները կը չփութին: Գլուխը ցաւիլ կը սկսի: Եւ, իրենց ամբողջ տարածութեան մէջ՝ իր անկարողութիւնն և չքաւորութիւնը զգալով կը հառաչէ:

— Պատգամաւորն ալ, անցեալ օր, ինծի ըսաւ որ՝ ես գերիշխան եմ... Թէ ամէն ինչ միայն ինծմով կ'ըլլայ և թէ ուղածս կարող եմ ընել...

Իրացիի մը՝ որ քաղաքապետութեան անդամ ըլլալով օրէնքը գիտէ, խորհուրդ հարցնելու կերթայ.

—Այդպէս է, հայր Ռիվօլի... կըսէ իրեն այս վերջինը կարևոր մարդու մը կերպարանքով: Պէտք է այդպէս ընել... Ու որովհետեւ դուք գրել չը գիտէք բնաւ, սիրով այդ պզտիկ ծառայութիւնը կը մատուցանեմ՝ ձեզ երախտապարտ ընելու համար... Հիմա ձեր խնդրագիր կը խմբագրեմ...

Խնդրագիրը տրուած է: Այնուհետեւ երկու ամիս կանցնի... Ոստիկանութեան տեսուչը չի պատասխաներ... Ոտանաւորներ կը շինեն, իրենց ստորագրած պաշտօնականներու կիներուն հետ կը սիրաբանեն, և կամ Պարիզ կը վազեն, ուր իրենց երեկոները կանցնեն Օլիմպիա *), Ամբաստանտները: Ամեն շաբաթ agent voyer-ն հայր Ռիվօլիի տան առջև կանգ կ'առնէ.

—Է՛, ո՛ր մնաց արտօնութիւնը.

—Տակաւին ոչ մէկ լուր.

—Յիշեցնելու համար՝ հարկաւոր է ուրիշ նամակ մը ուղարկել.

Յուշարար նամակները իրարու յետեւէ կերթան, գրասենեակներու գերեզմանին մէջ, անբռնարարելի փոշիներու մէջտեղ, պաշտօնական թղթի վրայ գրուած խնդրագրին միանալու: Ամէն օր, հայր Ռիվօլի՝ ճամբուն վրայ եղած՝ ցրուիչին անցքը կը գիտէ: Յրուիչը երբէք իր դռան առաջ կանգ չառնելու: Ու պատին բացուածքները կը մեծնան. քարերը կը փրթեն ու կը գլտորեն ճամբուն եղերքին վրայ, շաղախը կը փչուի,—հետզհետէ կուռի, այդ միջոցին հասած ուժով սառնամանիքէ մը. ու վերջերը կը տարածուին, իրենց բորով կը կրծեն՝ այս կիսակործան խղճուկ պատը:

Փոթորկալից գիշեր մը՝ պատը ամբողջապէս կործանեցաւ. հայր Ռիվօլի՝ առաւօտուն՝ լոյսը բացուած չը բացուած՝ աղէտքը նշմարեց: Իր անկումին մէջ, պատը՝ իր վրայ յենող՝ ցանկապարտէզին espalier-ները տապալած էր, որ այնքան գեղեցիկ պտուղներ կուտային աշնան եղանակին: Ու ոչինչ այլ ևս չը պաշտպաներ խեղճին բնակարանը. գողերն ու թափառաչրջիկները, ամեն վայրկեան, կրնան ներս մտնել, հալածել հաւերը գողնալ հաւկիթները... Ու agent voyer-ն՝ ահռելի՝ եկաւ.

—Ա՛հ... տես՛ք, ես ձեզի չըսի... փլեր է, parbleu!... Շատ լաւ. հիմա ձեզի դէմ տեղեկագիր պիտի պատրաստեմ... Հայր Ռիվօլի կուլայ.

*) Olympia, Ambassadeurs-ը՝ Պարիզի այն թատրոններն են, ուր միայն զբօսնելու հարուստ հրապուրով կիներ պլշլու կերթան:

— Ես ինչ յանցանք ունիմե՞ս ինչ յանցանք ունիմե՞ս Գա-
նի որ դուք ինձի արգելեցիք զայն նորոգել:

— Allons, allons... Վերջապէս եղածն ինչ է որ... Առա-
ջին տուգանքին յիսուն էկիւին հետ, հարիւր յիսուն էկիւ
միայն կրնէ նոյնպէս և ծախքերը... Տարակոյս չը կայ որ կա-
րող էք վճարել այս գումարը:

Բայց հայր Ռիվօլի անկարող է այդ գումարը վճարելու իր
ամբողջ հարստութիւնը իր ցանկապարտէզին մէջ է և իր եր-
կու բազուկներուն մէջ՝ որ իր մշտնջենական վաստակումով
կենդանի կը պահեն՝ իր պարտէզը, ինքն մարդը մտամտքի մէջ
կրննի... Երբէք գուրս չելլեր տունէն, ուր ամբողջ օրը՝ զլու-
խը ձեռքերուն մէջ առած՝ առանց կրակի օջախին առջև նըս-
տուկ կը մնայ, Բարապանը (huissier) երկու անգամ ներկայա-
ցաւ Տունը, պարտէզը արգելքի տակ առաւ Ութ օրէն բոլորն
ալ պիտի ծախեն... Ուստի, իրիկուն մը, հայր Ռիվօլի իր ա-
թոռէն և իր առանց կրակի օջախէն կը բաժնուի, լուռ առանց
ճրագի մառան կիջնէ... Խարխաղելով խնձորօղիի պարսպ տա-
կաններու, աշխատանքի գործիքներու և սակառներու մէջ տե-
ղերը խոշոր չուան մը կը փնտռէ... Յետոյ նորէն պարտէզ
կելլէ:

Պարտէզին մէջտեղ վիթխարի ընկուզենի մը կայ, որ իր
գալարուն և հաստատ ճիւղերը կը տարածէ, անտին վերեւ, եր-
կինքին մէջ, զոր լուսնի առաջին շողերը կ'արծաթազօծեն:
Չուանը՝ բարձր ճիւղերէն մէկին կը կապէ, որովհետեւ սան-
դուխի մը միջոցով ծառը կը մագլցի և ոստէ ոստ կը բարձրա-
նայ. յետոյ չուանը կը ձգէ իր վզին շուրջը ու մէկէն ի մէկ
ինքզինքը կը նետէ պարապութեան մէջ... Չուանը՝ սահելով
ճիւղին վրայ՝ աղաղակեց, ճիւղը սուր ճարճատիւն մը արձա-
կեց...

Հետեւեալ օրը, ցրուիչը ոստիկանութեան տեսչին արառ-
նութիւնը բերաւ... Կախուածը տեսաւ, որ կ'օրօրուէր, չուանին
ծայրը, ցանկապարտէզին մէջ, ընկուզենիին ճիւղերուն մէջ-
տեղ ուր երկու թռչուններ կը պոռպոռային:

Յետոյ չորրորդ մը կը պատմէ.

Իրիկուն մը, ուշ ժամանակ, ասպարդիւն օրուրնէ մը յե-
տոյ, Ժան Կրնիյ (Յնցոտաւոր Ժան) որոշեց տուն դառնալ...
Տոն... Այս անունը կուտար նստարանի մը՝ զոր ընտրած էր
Անվէրի հրապարակին վրայ գտնուող վանդակապատ պարտէզի
(square) մը մէջ, և որուն վրայ ամիսէ մը ի վեր կը քնանար,
իբրեւ ամպնովանի ունենալով շագանակենիի մը կամարը...
ձիշտ այդ պահուն, բուլվարին վրայ կը գտնուէր, Վօդվիլի

Թատրոնին առջև, ուր՝ իրիկունէ իրիկուն աւելի սաստկացող մրցումը, իր նուազ դիւրաթեքութիւնը, ինչպէս նաեւ քաւաքաղցութիւնը, իր իրիկուն շահը արգահատելի բան մը դարձուցած էին... երկու սու... այն ալ երկու օտար սու որ չէին անցնել...

— Ինծի պէս խեղճ թշուառ... միլիոնատէրի մը... երկու չբանուկ սու տալ... ըսէք ինչ խեղճ է...

Աչքին առջև կուգար նորէն պարոնը... հագուած չքուած, բարձր դասու պարոն մը... սպիտակ փողկապ... շաղուցիչ լանջապան (plastron)... ոսկեցուպ գաւազան... Ու ժան կընտրի՝ առանց ոխի՝ իր ուսերը կը ցնցէր:

Իրեն ամենէն աւելի տհաճութիւն պատճառողը մինչև Անվէրի հրապարակը երթալն էր... Շատ հեռու էր և սակայն իր «տնէն», իր նստարանէն չէր ուզեր վազ անցնիլ: Եւ յետոյ այնտեղ բաւական լաւ էր իրեն համար, ապահով էր որ զինքը անհանգիստ չը պիտի ընէին... որովհետեւ ծանօթ էր պահապան—ստիկաններուն, որ վերջ ի վերջոյ իր վրայ խղճալով, թող տուած էին որ քէֆին համեմատ քանայ...

— Sacristi!... ըսաւ... ահաւասիկ վատ օր մը... Երեք շաբաթ է ի վեր... ասկէց աւելի վատ օր չէի անցուցած... Ծըշմարիտ իրաւունք ունին գանգատելու, որ առուտուրը կանգ առած է... Եթէ յանդանքը անգլիացիներուն է... ինչպէս կը պնդեն... ա՛հ անիծուած անգլիացիներ... գետինն անցնիք...

Քալիլ սկսաւ, յուսալով որ, հարկաւ ճամբան՝ գլխաւորապարոնի մը, կամ վեհանձն հարբածի մը կը հանդիպի, որ կը հանէ իրեն երկու սու կուտայ... երկու բանուկ սու, որով հետեւեալ առտուն համար հաց պիտի գնէր...

— Երկու սու... երկու բանուկ սու... ce n'est pourtant pas le Pérou *)... Կը խորհէր նոյնպէս՝ յամբօրէն քալած միջոցին... որովհետեւ իր յոգնութենէն զատ, աղեթափութիւն (hernie) մըն ալ ունէր որ զինքը սովորականէն աւելի կը տառապեցնէր:—

Եւ, մինչդեռ, քառորդ ժամէ մը աւելի է որ կը քալէր նախախնամական պարոնին հանդիպած չըլլալուն համար յուսահատ, յանկարծ, իր ոտքերուն տակ կակուղ բան մը զգայ... Նախ՝ մտքէն անցաւ, որ թերեւս կղկղանք մըն է... Բայց յետոյ խորհեցաւ, որ կրնար ուտուելու բան մը ըլլալ... Ո՞վ գիտէ:

*) Ասացուածք մըն է, որուն հայերէն «աշխարհք մը չէ՛ հա՛» դարձուածքը կրնայ համապատասխանիլ:

Բաղդը խեղճերը չի սիրեր երբեք ու շատ յաճախ չէ որ անոնց ուրախ անակնկալներ կը վերապահէ... Այսու հանդերձ, կը յիշէր որ, իրիկուն մը, Պլանշ փողոցին մէջ ոչխարի ազդր (gigot) մը գտաւ, բոլորովին թարմ, հիանալի ու խոշոր ազդր մը, որ՝ անտարակոյս, մասվաճառի մը կառքէն ընկած էր... Այդ ժամուն, ոտքուն տակ գտնուածը, ապահովաբար gigot մը չէր... Թերեւս côtelette մը... Թոքի կտոր մը, հորթի սիրտ մըն էր... — Խաշոր... մտածեց... անգամ մը նայինք վատ չըլլար...

Ու կռացաւ, վերցնելու համար ոտքին տակ բռնած առարկան:

— Վայ, բացագանչեց... զայն շօշափելէ յետոյ... Ուտուելիք բան մը չէ... Je suis volé (խաբուել եմ, je suis volé գարծուածքը սակայն շատ աւելի նկարագեղ է. որպէս թէ արդէն վստահապէս իր խորհած բաներէն գտած էր, բայց իր ձեռքէն գողցան)... —

Փողոցն ամայի էր... իր սովորական պտոյտը ընող ոչ մէկ ոստիկան կար... Կազի կտուցի մը մօտ գնաց ձեռքի առարկային ինչ ըլլալը իմանալու համար...

— Ա՛յ անպիտան... ալ ասոր ըսելիք չը մնաց... մըմնչեց բարձրաձայն:

Սեւ մառքէնէ դրամապանակ մըն էր՝ արծաթապատ անկիւններով... Ժան Կընիյ բացաւ զայն, մէջը նայեցաւ... Աչքերէն մէկուն մէջ թղթադրամի տրցակ մը գտաւ... հազար ֆրանքնոց տասը հատ թղթադրամ, որ գնդաւանդով միացած էին...

— Ա՛յ, անպիտան... կը կրկնէր...

Ու գլուխը շարժելով, կ'աւելցնէր.

— Երբ կը խորհիմ թէ մարդիկ կան, որ այս տեսակ դրամապանակներ ունին իրենց գրպանին մէջ... ու իրենց դրամապանակին մէջ, տասը հազարնոց թղթադրամներ... Ըսէք գուշերնիդ չի՞ շարժիր...

Դրամապանակին միւս աչքերն ալ պրպտեց... Բան չկար... Ոչ այցեւորոս մը... ոչ լուսանկար մը... ոչ նամակ մը... ոչ մէկ նշան, որով կարելի ըլլար գտնել այդ հարստութեան տէրը... հարստութիւն՝ զոր... իր ձեռքերուն մէջ ունէր:

Ու դրամապանակը նորէն փակելով՝ ինքն իրեն ըսաւ.

— Շիտակը, չնորհակալ եմ!... Հիմա ելլելու ոստիկանապետին ալ տանելու է ասիկա Զիս ճամբէս ըրաւ... չատ... չատ ալ յոգնած եմ արդէն... Չէ, չիտակը... բաղդ չունիմ, այս գիշեր...

Փողոցը հետզհետէ աւելի կ'ամայանար... Ո՛չ մէկ անցորդ

կանցնէր... ոչ մէկ պահապան իր պտոյտը կը կատարէր... Ժան Կընիյ կրունկին վրայ յետ դարձաւ ու ամենէն մօտակայ ոստիկանատունը գնաց...

Ժան Կընիյ՝ ահագին դժուարութեամբ կարողացաւ դատաւորին մօտ երթալ... Իր ծուէն-ծուէն հագուստները, իր դէմքին անդնդեր ու մոխրագոյն մորթը՝ զինքը չարագործ մը կարծել տուին նախ: Ու քիչ մնաց որ վրան յարձակէին... ու ծակը նետէին... Բայց անուշութեան, հանդարտ թախանձանքի ուժով՝ վերջապէս պ. ոստիկանապետին գրասենեակը մտնելու շնորհն ստացաւ...

— Պարոն ոստիկանապետ, բարեւելով ըսաւ Ժան Կընիյ, ձեզի կը բերեմ առարկայ մը զոր գտայ, ոտքերուս տակ, հիմա, փողոցին մէջ...

— Ի՞նչ է:

— Ահաւասիկ, պարոն ոստիկանապետ... պատասխանեց խեղճ ու կրակը, իր ոսկրուտ մատներուն ծայրովը դրամապահակը երկնցնելով...

— Լաւ... Լաւ... բնական է որ... բան մըն ալ չը կայ այդ դրամապահակին մէջ, չէ:

— Դուք ձեր աչքովը նայեցէք, պարոն ոստիկանապետ...

Այս վերջինը դրամապահակը բացաւ, թղթադրամի արցակը դուրս հանեց... համբեց... Ու զարմանքէն աչուըններ կըս կլոր.

— Բայց չըսես... Բայց չըսես, աղաղակեց. տասը հազար ֆրանկ կայ մէջը... Mais sapristil... Ահագին գումար մըն է... գումար մը... ահագին... Nom d'un chien!...

Ժան Կընիյ շատ հանդարտ մնաց... Արտասանեց.

— Երբ կը խորհիմ եթէ մարդիկ կան՝ որ տասը հազար ֆրանկներ ունին իրենց դրամապահակին մէջ!... ça fait pitié! (Գլխալս կուգայ):

Ոստիկանապետը՝ թափառիկը դիտելէ չէր դադրեր՝ աչքերուն մէջ արտայայտութեամբ մը... այլանդակ արտայայտութեամբ մը, ուր աւելի ապշութիւն կար քան հիացում:

— Ասիկա դուք գտաք չէ... mais sapristi... պարկեշտ մարդ մըն էք դուք... Պատուական մարդ մը... Հերոս մը... Ըսելիք չըկայ... հերոս մը:

— Օ՛հ, պարոն ոստիկանապետ...

— Հերոս մը, խօսքս յետ չեմ առներ... Որովհետեւ, վերջապէս... Կարող էիք... Վերջապէս, mon brave homme... Հերոս մըն էք, հապա ինչ... Փառաւոր գործ մըն է, որ կը կատարէք այսպէս... զիւցալնական գործ մը... Ուրիշ բառ չեմ գտներ...

դուք արժանի էք Մօսթիօն *) մրցանակին... Անուննիդ ինչ է:

— Ժան Կընիյ... պարոն ոստիկանապետ:

Ոստիկանապետը՝ դէպի իր գրասենեակին ծխաչուշ առաստաղը բարձրացուց երկու վկայող բազուկներ.

— Եւ Ժան Կընիյ ալ կը կոչուի... Հիանալի է... Գրքի մը մէջ անցնելու արժանի... Արհեստնիդ.

— Աւաղ, պատասխանեց մութացիկը... «Ն մէկ արհեստ ունիմ».

— Ի՞նչպէս, արհեստ չունիս... Ուրեմն ձեր հասոյթներով է որ կ'ապրիք:

— Հասարակաց ողորմութեամբ, պարոն ոստիկանապետ... Եւ շիտակը կարող եմ պարծենալ, որ կ'ապրիմ:

— Ահ, չար սատանայ! Ահ, չար սատանայ... Վախճա՛մ գործը աւուրի... Ահ, չար սատանայ!

Այստեղ, ոստիկանապետը դէմքը ծամածռեց, ու նուազ ոգեւորուած ձայնով մը.

— Մէկ խօսքով... մութացիկ մընէք.

— Արդարեւ!... պարոն, ոստիկանապետ.

— Այո... այո...

Ոստիկանապետը լուրջ դէմք մը առեր էր... Պզտիկ լռութենէ մը յետոյ.

— Ջեր բնակավայրը... Հարցուց նորէն.

Ժան Կընիյ վհատած պատասխանեց.

— Ինչպէս կուզէք որ բնակարան մը ունենամ.

— Բնակարան չունիք.

— Աւաղ, ոչ...

— Բնակարան չունիք... Կը ծաղրէք բարեկամս.

— Ժշմարիտ, չունիմ...

— Բայց պարտաւոր էք բնակարան մը ունենալու... պարտաւորուած օրէնքով:

— Ու թշուառութիւնն ալ... պարտաւորած է զիս բնակարան չունենալ... Գործ չունիմ... Ապրելու ոչ մէկ միջոց ունիմ... Ու երբ ձեռքս կերկարեմ... ինծի օտար սուեր կուտան... Ասկէց զատ... Ծեր եմ ե հիւանդ... Աղեթափութիւն ունիմ...

— Աղեթափութիւն մը... աղեթափութիւն մը... Շատ լաւ... Խնդիրն ատոր վրայ չէ... Աղեթափութիւն մը ունիք, բայց բնակարան չունիք... Թափառաշրջկութեան վիճակին մէջ

*) Համանուն Ֆրանսացի մըն է, որ հաստատած է այդ մրցանակը, իւրաքանչիւր տարուայ մէջ առաջինութեան ամենէն մեծ գործը կատարող ֆրանսացին վարձատրելու համար:

էք... Դուք պարզապէս թափառաշրջկութեան յանցանքով պատ-
ժելի էք... Հերոս մը... պարզ է որ... հերոս մըն էք դուք...
Յայց թափառաշրջիկ մըն ալ էք... Ա՛հ, բայց!... Ա՛հ բայց...
Եթէ հերոսները վարձատրելու համար օրէնք չը կայ... Թափա-
ռաշրջիկներուն դէմ կայ... Ես հարկադրուած եմ օրէնքը գոր-
ծադրելու... Կը ցաւիմ, շատ կը ցաւիմ... որովհետեւ դուք լաւ,
չափազանց լաւ գործ մը կատարեցիք... բայց... ձեռքէս ի՞նչ
կուգայ... Օրէնքը օրէնք է... պէտք է որ օրէնքը յաղթանակէ...
Diable de sacré bon homme!... Quelle idée, aussi!...

Խօսած ժամանակ, դրամապանակը ձեռքին մէջ ոստոսել
կուտար... Ու կը շարունակէր.

—Ահա, դրամապանակը... Համաձայն եմ... Ձեր տեղը, և
ձեր դրութեան մէջ, շատեր չը կան գուցէ որ զայն յետ բե-
րէին... Կընդունիմ... Ես չեմ ուզեր ըսել որ այս դրամապա-
նակը յետ բերելուն համար տխմար մըն էք... Ո՛չ... ընդհակա-
ռակը... Ձեր ընթացքը շատ արժանաւոր է... Վարձատրու-
թեան մը արժանի է... Ու այդ վարձատրութիւնը... զոր ես
հարիւր սուէն (5 ֆր.) վար չեմ դատեր... անշուշտ պիտի ստա-
նաք, երբ գտնենք—Եթէ երբէք գտնենք—այն անձը որուն կը
պատկանին այս դրամապանակն ու մէջը գտնուող տաս հա-
զար ֆրանկնոց թղթադրամները... Այո, բայց ասիկա ըսել չէ
թէ դուք բնակարան մը ունիք... Ու էական կէտը այս է, ժան
Կընիլ... Ձիս լաւ հասկըցէք... Օրինագրքին մէջ, և ո՛չ ալ ուրիշ
տեղ, օրէնքի յօդուած մը գոյութիւն չունի, որ ձեզ ստիպէ,
փողոցին մէջէ գտնելու, թղթադրամներով լեցուն դրամապա-
նակներ... Կայ, ընդհակառակը, օրէնք մը, որ ձեզ կը ստիպէ
բնակարան մը ունենալ... Ա՛հ, աւելի լաւ ըրած պիտի ըլլա-
յիք, կապահովյնեմ ձեզ, բնակարան մը գտնելով, քան թէ այս
դրամապանակը...

—Ո՞ւրեմն... հարցուց ժան Կընիլ.

—Ուրեմն, պատասխանեց ոստիկանապետը... ահաւասիկ...
Այս գիշեր բանտ պիտի պառկիք... ու վաղը ձեզ Կենտրոնական
բանտատունը պիտի ուղարկեմ...

Ու զանգակը հնչեցուց... Երկու ոստիկան ներկայացան...
Դատաւորը շարժում մը ըրաւ... Ու մինչդեռ ժան Կընիլ բանտ
կը տանէին, հեծեծեց.

—Ա՛յ անպիտան... Իրաւցնէ, բաղդ չունիմ այսօր... Սա
անիծուած բուրժուաները, ըսէք կաղաչեմ, իրենց դրամապա-
նակը իրենց գրպանին մէջ պահէին վատ կըլլար... Ça fait pi-
tié!...

Վերջապէս հինգերորդ մը ըսաւ.

—Ներողամիտ եղէք եթէ իմ պատմութիւնս նուազ զուարթ է... քիչ առաջ կատակերգական թշուառութեան խօսքն եղաւ... անաւասիկ եղբերական թշուառութիւն... Որ նոյնքան ցաւագին է... թէպէտեմ ծիծաղ չը չարժէ...

Ու սկսեց.

Առաւօտ մը, յիսուն տարեկան, շատ խեղճօրէն հագուած, հիւանդազին և քայքայուած դէմքով, գրգռուած շարժ ու ձեւերով, անյարիր խօսքերով մարդ մը դուռս զարկաւ Դանի մը բացատրութիւններէ յետոյ, որ ահաբեկեցին սպասուհին և զորս ան երբէք չը հասկցաւ, մարդը զիս տեսնել ուզեց... Սպասաւորները խորհուրդին թափանցողութիւնը չունին. անոնք երբէք չեն սիրեր խեղճ մարդիկը, ու կը սարսափին տառապող դէմքերէ, ամենի դէմքերէ... Մարդուն պատասխանեցին, որ տունը չէ... որ շատ ուշ միայն տուն պիտի դառնայի... և որ գուցէ... ասպանութեամբ... բնաւ տուն չը դառնայի...

Մարդը՝ պահ մը, շուարեցաւ, բայց չը պնդեց ու գնաց... առանց բան մը ըսելու...

Կէս ժամ յետոյ նորէն եկաւ դուռս զարկաւ... Կ'երեւի թէ իր դէմքին արտայայտութիւնը նոյնը չէր այլ ևս... Հանդարտ էր, գրեթէ զուարթ... Սպասուհին ժպտեցաւ ու իր ժպտը քաղցրութեամբ ու բարութեամբ լեցուն էր... Չափազանց քաղաքավար ձայնով մը, ըսաւ.

—Իրեն տուէք այս չորս էջը զոր, վարը, դռնապանին մօտ գրեցի... Տուն դարձածին պէս իրեն տուէք... Չը մոռնաք... չափազանց կարեւոր է...

Աւելի ցած, գրեթէ խորհրդաւոր կերպով՝ աւելցուց.

—Խնդիրը մարդկութեան երջանկութեան վրայ է... Կը տեսնէք թէ որքան կարեւոր է... բայց ըստ... Այդ մասին խոհարարուհին բան մի ըսէք... խոհարարուհիները, ce sont des fourneaux *)... Մարդկութեան երջանկութիւնը հոգերնին անգամ չէ...

Միևնոյն ժամանակ, մէկիկ-մէկիկ կը յանձնէր, թուղթի այս չորս էջերը՝ որ լայն, անջատ, տենդոտ, երբեմն շատ սեղմ, երբեմն գողգոջուն գրութեամբ մը ծածկուած էին... առանց ոչ մէկ աւերուածքի... Թանաքը, տեղ-տեղ, տակաւին չորցած չէր.

—Ըստ... ըրաւ նորէն... Ձեզ տեսնեմ...

Ու շատ արագ, առանց ուրիշ մեկնութեան, սանդուղէն վար իջաւ.

*) Յիշոց մըն է, «իշու գլուխի պէս» խօսք մէ.

Հրաւիրեալը իր սմօքինկի գրպանէն թղթի պզտիկ գլան մը հանեց զոր բացաւ:

— Եթէ մեր մէջ նրբաճաշակ, առաքինի և վօղվիլ գրող մարդիկ կան, կը խնդրեմ որ մտիկ չընեն... Ահաւասիկ այս նամակը...

Ու կարդաց...

Պարոն.

Ա՛հ, ես շատ լաւ գիտեմ պատճառը... Պատճառը որ ձեզ կը մղէ զիս չը հասկնալ... պատճառը որով զիս չէք սիրեր... որով զիս չը պիտի սիրէք երբէք, և որ դուք ամենքդ, որքան ժամանակ որ կաք, զիս պիտի ձգէք որ կառափնատին վրայ մեռնիմ, կամ թիարամներու մէջ սատկիմ, անտարբերութեամբ, առանց գթութեան ակնարկի մը, առանց վրաս նետուած նոյն իսկ հետաքրքրութեան ակնարկի մը...

Դուք, պարոններդ, առողջ ու հուժկու լաճեր էք... կաշինիդ հաստատուն, աչուքնիդ պայծառ, և թեւերնիդ երկար... և թանձրափոր. Ա՛հ, այս թանձրափոր... Բայց փնաս չունի... ես ալ փոր ունիմ... Աստուած գիտէ սակայն թէ ինչպէս!

Դուք, պարոններ, դուք ազնուական ծնած էք... մեծցած էք պաշտելի գաւառներու մէջ, ուր ամէն կողմէ սնունդը կը բուսնի, ուր նոյնիսկ միայն սնունդ կը բուսնի... Ու զնդերներնիդ ուժով լեցուն, երակներնիդ տաքուկ արիւնով լեցուն, թոքերնիդ մաքուր օդով լեցուն, ձեր երկիրներու հոգեգմայլանքէն ու առատութենէն բաժնուելով՝ Պարիզ եկաք, ձեզ հետ բերելով այն շատ գեղեցիկ իդէալը՝ որ մարգագետնի թարմ խոտին, աղբիւրներու բոյրին, խորունկ անտառներու անդորրութեան ու լռութեան... գոմերու և չոր խոտի... օ՛հ, չոր խոտի, հոտն ունի իր մէջ: Պարիզ... այո՛, Պարիզ... զսպելու համար Պարիզը, զոր՝ թոյլ տուէք ըսել, այնքան քիչ կը ճանչնաք:

Պարիզցի, ա՛հ, ամէն բան պիտի տայի, ես (որ ոչինչ չուներմ)... Պարիզցի չըլլալու համար, երբէք եղած չըլլալու համար... Թերեւս քիչ մը նուազ մահաշունչ կերպարանք ունենայի... Թերեւս քիչ մը նուազ տառապէի և գլխուս վրայ քիչ մը աւելի մազ ունենայի... Ու, Պարիզ ծնած չըլլալով՝ ո՛վ գիտէ, թերեւս ձեզ ամենքիդ պէս՝ տեղ մը ազնուական ծնած ըլլայի!... Տարբեր բան, եթէ՛ տեղ մըն ալ չը ծնէի՝ ինչ որ ինձի համար նշանաւոր բաղդաւորութիւն մը պիտի ըլլար...

Որովհետեւ ես, Պարիզի զաւակն եմ... աշխարհ եկած՝ թշուառութեան կողքիէ... ու այլասեռուած ցեղիքիէ... Հայրս ոճիւրն եղաւ, ու մայրս թշուառութիւնը... Իմ մանկութեան ընկերներս կը կոչուէին Bi Bi Sapeur, La Gousse, Titi և Trom-

pe-la-Mort... Այս խեղճ gueux-երէն (մաւրացիկ) շատերը թիա-
րաններու մէջ մեռան, ուրիշներ կառափնատի վրայ... ու
ես որ նմանօրինակ մահ մըն ալ ինձի վերապահուած է,
թերեւս... Մինչեւ ասանքմէկ տարեկան հասակս, ցորենի
արտ մը... պղտիկ աղբիւրակ մը... գեղեցիկ անտառ մը չը տե-
սայ... Տեսայ միայն դանակներ, կատաղի աչքեր... կարմիր ձեռ-
քեր... հէգ ձեռքերը... սպանած ըլլալուն համար կարմիր...
դժգոյն ձեռքեր... խեղճ ձեռքերը... գողցած ըլլալուն համար
դժգոյն... Ուրիշ ոչինչ բան կրնային ընել

Իմ աչքերս, ցասումի, բարկութեան և անօթութեան մէջ...
ու ասես սիրոյ մէջ... Իմ մանկութեանս այդ դանակներուն ցոլքն
ունին ու կառափնատին վրայ խորհիլ կուտան... Ու իմ ձեռ-
քերս... ա՛հ իմ ձեռքերս... ամէն բան տեսան... ու այնքան
ահարկու, տխուր կամ ցաւագին բաներ տեսած ըլլալուն հա-
մար... պրկուած ձեռքեր մնացին... դաժան ձեռքեր... որ ան-
կարող են ալ ես աշխատելու

Ես Պարիզի գործարաններուն և արհեստանոցներուն ա-
մենքէն անցայ... ու բեռներ վերցուցի... ու ծուխի մէջ խեղ-
դուեցայ... ու հորեր իջայ... ու անօթի մնացի, ու ընկերնե-
րուս մէջ զիս սիրող մէկը չը գտայ... ով աղաւթ ժամանակ ու-
նի... աշխատանքը սիրտ կը կարծրացնէ... ու այնպէս կրնէ որ
մէկգմէկ ատեն...

Աւելի յետոյ, երեսուն տարեկան հասակիս, տան մը մէջ
ծառայութեան մտայ, ուր իրերը այս ընթացքով չէին ընթա-
նար... Բուրժուաշի տուն մըն էր... հոտ պէտք չէր ձեռքիւն
(voyouter) ընել... Հոտ մէկ տէր մը կար... փոխանակ երկու
հարիւրի... Հոտ պէտք էր հնազանդի... Ու համակերպեցայ...
Ջղերս զսպեցի... մնացածն ալ ժամանակը կատարեց... Որով-
հետեւ գիւղի մէջ էիւք, դաշտերս մէջ և անտառներու մէջ
երկաւր պտոյտներ ըրի, խանդաղատեցայ... ու պղտիկ աղբիւր-
ներն... ճամբաներու եզերքի մարդերու ծաղիկներուն խօսե-
ցայ... Ու թշուառութենէ ծերացած արդէն, աշխատանքէ յոգ-
նած, երիտասարդ երազներ, տասնըվեց տարեկան հասակի
երազներ ունեցայ...

Յետոյ Պարիզ դարձայ նորէն... ու փողոցներու մէջ յա-
ծեցայ, գիշերը՝ գինետան մէջ... մութ խղիկներու մէջ անցու-
ցի... ու վերջապէս ընկերներ գտայ... Պարկեշտ ու պատուա-
կան մարդիկ էին, կիսով չափ հարեւոյններ, լոյիկ եղած գինով-
ներ... կէս-մակկերներ, կատարեալ մակկերներ... տրոտմ և
զուարթախո՛հ... զթոտ և վայրագ... զորս կը սիրէի որովհետեւ
գէթ իրենք... սիրտ մը ունէին:

Այն, բայց այն ամենը ապրիլ չէ...
Իրերն զգալ ու իր թշուառութիւնը պարտցնել մէկ տեղէն միւս տեղ, գիշերէն մինչեւ ցորեկ, գինեկաճառէն՝ բանտ, ասիկա ապրիլ չէ...

Ու անախնչ որ կուգեմ ընել հիմա: Տարբեր բան եթէ զիս այն աստիճան ատեն որ յիմարատան մը մէջ... Թիարանի մը մէջ... կամ հիւանդանոցի մը մէջ արգելափակեն...

Վերջապէս, հասարակական վտանգ մը կուգեմ դառնալ...

Ես պիտի երթամ, Պարիզի ժողովուրդին սիրոյն և գիւղացիներուն համար զոր կը սիրեմ, ես պիտի երթամ... այո՛... պիտի երթամ այցելութիւն տալու՝ նոյն իսկ եթէ հարիւր միլիոն ըլլան՝ բոլոր պատգամաւորներուն, բոլոր ընտրողներուն, և իրենց պիտի հարցնեմ թէ վերջապէս ալ հերիք չը պիտի սեպին այնքան ժամանակ մեր ամենուս քթին խնդալը (ils n'ont pas enfin fini de se foutre de notre gueule à tous ?)

Պարիզի ժողովուրդի սիրոյն և գիւղացիներուն համար, զոր կը սիրեմ, պիտի երթամ... այո՛... պիտի երթամ Լուքէն գտնեմ, պիտի ստիպեմ զինքը՝ ինծի հետեւիլ՝ Ռօքէթ փողոցի, Շառօն փողոցի, Ֆօպուս Անթուանի բոլոր գինետներուն մէջ, բանուորավարձքի վճարման օր մը... Ու զինքը պիտի տանիմ՝ բոլոր քաղաքատները ուր փակցուած են գործ ճարելու խնդրանքները ու զինքը պիտի մտցնեմ ամէն խեղճ ու աղտոտ բնակարանները, ուր gueux-ները իրենց հէգ հիւանդ գլուխը կը շարժարկին...

Պարիզի ժողովուրդեան սիրոյն և գիւղացիներուն համար զոր կը սիրեմ... Պիտի երթամ... այո՛... պիտի երթամ հրաւիրելու Պելճիգայի թագաւորը, Կալլէսի իշխանը *) ու ամէն թագաւորները ու ամէն հարուստները ու ամէն երջանիկները որ գան ինծի հետ Մօնմարթրի պոռնկատները, բանտերը, կենտրոնական բանար... որպէս զի ամէնան իրենց հարստութենէն և իրենց երջանկութենէն... և որպէս զի սորվին սիրել բողբոջ և գուրգուրալ մակիլներուն, և այն բոլոր պատուական սրտերուն վրայ որոնց դէմ օրէնքներ, ճարպիկ ոստիկաններ, կառափնատներ ցցած են, մինչդեռ պէտք էին պալատներ, արձաններ բարձրացնել:

Պարիզի ժողովուրդին սիրոյն և գիւղացիներուն համար զոր կը սիրեմ, պիտի երթամ... այո՛... պիտի երթամ կնահածօրէն հրաւիրեմ Պ. Ժօռժ Լէկը և Պ. Ռուժօնը որպէս զի ինծի

*) Պելճիգայի ներկայ թագաւորը, Կալլէսի իշխանը որ Անգլիոյ ներկայ թագաւորն է՝ հռչակաւոր վալեյոզներ են մանաւանդ երբ Պարիզ գան.

հետևին Պարիզի թատրոններուն, Լուվրի թանգարանին... ու Ակադեմիաներուն, և Սօրբօններուն մէջ... Ça fait pitié!

Ու Հռոմ պիտի երթամ Պապին ըսելու՝ որ Պարիզի ժողովուրդը և գիւղացիները զոր կը սիրեմ, իր Եկեղեցիին, իր քահանաներուն, իր աղօթքներուն երեսն անգամ տեսնել չեն ուզեր... Ու պիտի երթամ թագաւորներուն, կայսրերուն, Հանրապետութիւններուն ըսեմ, որ ժամանակն անցած, բանը բուսած է ալ իրենց բանակներուն, իրենց կատարածներուն... այնքան արիւնին, այնքան արցունքին՝ որով՝ տոանց պատճառի, կը ծածկեն տիեզերքը...

Ու իմ դանակս ու կարմիր ձեռքերս պիտի անցկացնեմ այդ բոլոր զէնքերուն, այդ բոլոր փորերուն վրայէ:

Ու այսպէս կատարուած պիտի ըլլայ իմ հասարակաց վտանգի օրերս...

Հաստատ յոյսն ունիմ ձեզ շուտով տեսնելու, օր մը՝ երբ դուք գործերով ծանրաբեռնուած չէք ըլլար, երբ կանուխ տուն կը դառնաք, և երբ չափազանց փութկոտութիւն ցոյց չէք տար...

Չափազանց փութկոտ մարդիկը ես չատ չեմ սիրեր: Պատմողը նամակը ծալլեց գրպանը դրաւ... Ամենքը լռեցին ու ես ծոծրակիս վրայէ պզտիկ ցուրտ հովի մը անցնելն զգացի...

ՏԻԳՐԱՆ